

THỔ CẨM QUỲ CHÂU

từ câu chuyện đến sản phẩm OCop 4 sao

Ảnh: Nguyễn Đạo

□ HUY KHÁNH*

Người Thái ở Nghệ An trong đó có người Thái Quỳnh Châu có nguồn gốc trực tiếp từ các tỉnh miền núi phía Bắc nước ta, thiên di theo nhiều đợt. Đợt sớm nhất là khoảng thế kỷ X và muộn nhất cũng cách ngày nay trên 200 năm. Do có nhiều điểm thiên di khác nhau, cũng như điểm xuất phát khác nhau, nên bộ phận người Thái đã hình thành bốn nhóm Thái địa phương như Thái Tây Mường, Thái Tây Thanh và Thái Tây Mùì và nhóm Thái Tây Khăng⁽¹⁾. Đồng bào người Thái bên cạnh sản xuất nông nghiệp trồng trọt, chăn nuôi thì còn có nghề phụ như săn bắn, hái lượm, khai thác lâm thổ sản, đặc biệt là nghề trồng bông dệt vải, dệt thổ cẩm rất thành thạo và kỹ thuật tinh vi.

Đối với người Thái, nghề dệt thổ cẩm không chỉ phục vụ nhu cầu cuộc sống sinh hoạt, đem lại giá trị kinh tế mà điều quan trọng nhất là nghề dệt còn chứa đựng giá trị tinh thần lớn lao, thể hiện quan niệm triết lý của cộng đồng, vì vậy dù đã trải qua lịch sử hàng ngàn năm dệt thổ cẩm vẫn được cộng đồng dân tộc Thái huyện Quỳnh Châu trân trọng, giữ gìn và phát triển.

Nói đến thổ cẩm đồng bào Thái Quỳnh Châu thì chúng ta sẽ nghĩ tới bản Thái cổ Hoa Tiến - trung tâm của Mường Chiềng Ngam, tức là mường đẹp của Phủ Quỳnh Châu (xưa) - Châu Tiến (nay). Nơi được mệnh danh là một trong những cái nôi dệt thêu thổ cẩm nổi tiếng và lâu đời của người Thái xứ Nghệ.

Đối với đồng bào Thái, nghề dệt thổ cẩm

* Thành phố Vinh

trước tiên đáp ứng nhu cầu sinh hoạt hàng ngày như quần áo, khăn, màn, váy, nệm, chăn, gối, túi,.. và nghi lễ cưới hỏi, ma chay. Phụ nữ Thái ngoài chăm chỉ làm nương rẫy, chăn nuôi sản xuất thì họ còn biết trồng dâu nuôi tằm, trồng cây bông, kéo sợi, dệt vải tạo ra các sản phẩm phục vụ bản thân và gia đình. Đối với con gái Thái ngay lúc còn bé đã được các mẹ công trên lưng để làm các công việc như nuôi tằm, ngồi dệt vải; Lên 7 đến 8 tuổi phải làm quen với bông, sợi, dệt vải và đã bắt đầu cho tập dệt, tập kéo chỉ quay tơ và đến 14,15 tuổi đã quen với việc thêu thùa, dệt vải. Khi lập gia đình, các cô gái Thái đã thành thạo nghề dệt đan và có một kiến thức nhất định về các loại sản phẩm thổ cẩm truyền thống của dân tộc mình; tự tay làm những chiếc váy, bộ chăn, đệm, những chiếc khăn piêu về nhà chồng.

Thổ cẩm đồng bào Thái Quỳnh Châu được dệt hoàn toàn bằng tay nên độ chặt lỏng, mềm cứng của sản phẩm đều được họ điều chỉnh một cách tinh tế. Tính cách và tuổi tác được thể hiện rất rõ trên những sản phẩm thổ cẩm của người Thái: những cô gái trẻ thường thể hiện tình cảm của mình bằng những gam màu sáng chủ đạo, còn những phụ nữ lớn tuổi thì thiên về những gam màu trầm, những đường nét rắn rỏi và đậm nét suy tư. Qua bàn tay khéo léo của mình, người phụ nữ dệt thổ cẩm không chỉ muốn tái hiện những sắc màu cuộc sống, mà còn gửi gắm qua đó không ít những câu chuyện mang nhiều ý nghĩa, thông điệp khác nhau... “Úp bàn tay thành hình muôn sắc/Ngửa bàn tay thành hoa muôn màu”, đó là cách ví von bàn tay khéo léo của người phụ nữ Thái một khi đã thành thạo trong tạo hình hoa văn thổ cẩm, hay nói cách khác là kể chuyện bằng hoa văn, họa tiết, muôn thú. Qua thẩm mỹ và tài nghệ của người phụ nữ, chúng được kết hợp khéo léo, cân đối, toát lên tình cảm, suy nghĩ của con người về cuộc sống xã hội và tự nhiên. Đặc biệt hình ảnh hoa văn muôn thú là một đề tài phổ biến được sử dụng hài hòa với nhiều

họa tiết khác nhau, nói lên suy nghĩ và tình cảm của đồng bào với những con vật sống nơi rừng xanh. Ví như: Hoa văn có hình quả trám với ý nghĩa để tưởng nhớ món ăn đã cứu giúp mình trong ngày cơ hàn những năm tháng đói khổ trước đây. Hoa tám cánh (booc san) để ghi nhớ loại quả đã cứu sống tổ tiên của mình từ thuở khai hoang lập địa, người Thái dệt booc san lên vải vóc của họ. Hình ảnh đôi rồng đối xứng nhưng vẫn gắn kết với nhau thường được người Thái gắn với tình cảm vợ chồng. Vì vậy, người Thái dệt hoa văn rồng đối xứng để bày tỏ lòng mong muốn có một cuộc sống gia đình hạnh phúc. Hoa văn hình con hươu tượng trưng cho sự tự do và trung thành. Con Hồ được mệnh danh là chúa sơn lâm, tượng trưng cho loài vật có sức mạnh và hung dữ nhất, không con vật nào có thể dọa nạt được nó. Người Thái thêu con hổ lên chăn, hoặc chân váy để mong muốn mình và những người thân trong gia đình tránh được những bệnh tật, ốm đau thông thường, và có một sức khỏe mạnh mẽ và dẻo dai như hổ. Hoa văn hình con Voi biểu trưng của trí tuệ, sự giàu sang sung túc, sức khỏe và sự mạnh mẽ, là bản sắc văn hoá độc đáo của đồng bào các dân tộc vùng cao nói chung, người Thái nói riêng. Các bà mẹ người Thái thêu hình voi con lên những tấm chăn, cổ màn với mong muốn con mình có sức mạnh như voi. Con vật này là loài vật to nhất trong các loài động vật sống trong rừng, nó có sức mạnh phi thường, sống tập trung thành bầy đàn, thể hiện tình đoàn kết và đùm bọc lẫn nhau. Dân gian thường quan niệm rằng khi ốm đau nếu nín thở chui qua phía dưới bụng con voi ba lần thì sẽ xua đuổi được tà ma và chóng khỏi bệnh tật. Hay hoa văn chim Công biểu tượng cho sự giàu sang, quyền lực và cũng là con vật biểu trưng của đức hạnh, duyên dáng, thanh nhã, mang đến sự hòa hợp âm dương tăng cường vượng khí giúp tiêu trừ những điềm xấu, làm cho gia đình êm ấm, hạnh phúc. Chúng sở hữu bộ lông mượt mà và cái đuôi dài, khi xòe ra trông như chiếc

váy lộng lẫy nhiều sắc màu đan xen rực rỡ. Ngoài ra còn thêu hoa văn còn rùa, con gà, con bướm.v.v... Còn nhiều nữa những câu chuyện được kể từ chính những hoa văn họa tiết trên nền thổ cẩm được dệt nên bởi bàn tay khéo léo của người phụ nữ Thái từ thế hệ này qua thế hệ khác. Đó cũng là cách để người Thái lưu giữ kho tàng truyện kể của riêng mình.

Tuy nhiên xã hội ngày càng phát triển, kéo theo đó nghề dệt thổ cẩm truyền thống nơi đây gần như mai một. Làm gì để khôi phục, bảo tồn và gìn giữ những giá trị văn hóa riêng luôn là niềm trăn trở của chính quyền huyện Quỳnh Châu và nhiều nghệ nhân dệt thổ cẩm nơi đây. Một trong những nghệ nhân trẻ tâm huyết góp phần lưu giữ, phát triển quảng bá lan tỏa thổ cẩm Thái Quỳnh Châu ra ngoài đó là mẹ con nghệ nhân Sầm Thị Bích, Sầm Thị Tình - Chủ nhiệm Hợp tác xã (HTX) thổ cẩm Hoa Tiến. Nghệ nhân Sầm Thị Bích cùng một số nghệ nhân, thợ dệt trong vùng ngày ngày rong ruổi khắp các bản làng “cấp sách” tìm gặp các bậc nghệ nhân, người đi trước có thâm niên, kinh nghiệm để trau dồi, hoàn thiện thêm kỹ năng vốn dĩ đã quá... dư thừa và chính thức “ra mắt” vốn quý của bản làng. Năm 2007, làng nghề Hoa Tiến được UBND huyện Quỳnh Châu công nhận là “Làng có nghề” và sau rất nhiều cố gắng, đến năm 2009 được UBND tỉnh Nghệ An công nhận là “Làng nghề dệt thổ cẩm”. Năm 2010, Hợp tác xã làng nghề thổ cẩm Hoa Tiến (bản Hoa Tiến, xã Châu Tiến, huyện Quỳnh Châu, tỉnh Nghệ An) được thành lập nhằm lưu giữ và phát triển bản sắc văn hóa truyền thống của người Thái, đồng thời, góp phần tăng thu nhập cho những người phụ nữ nơi đây. Từ đó đến nay nghề dệt thổ cẩm không ngừng phát triển, hiện nay đã có 150 xã viên HTX và trên 50 thành viên trồng dâu nuôi tằm, tất cả đều có thu nhập cao, góp phần xóa đói giảm nghèo cho bản làng.

Với vai trò đứng đầu HTX, nghệ nhân Sầm Thị Bích chưa bao giờ hài lòng với thành

quả đang có. Ngược lại luôn vận dụng sáng tạo, kết hợp cùng các nhà thiết kế, miệt mài tạo ra những sắc màu đa dạng (tím, xanh rêu, màu vàng cam, xanh nõn chuối, xanh lá cây...), những hoa văn cầu kì, tinh xảo nhưng vẫn toát lên nét đặc thù vốn có. Hình thức đi liền với chất lượng, sản phẩm thổ cẩm Hoa Tiến không chỉ bắt mắt mà còn đảm bảo không phai, đặc biệt hơn là không ảnh hưởng đến sức khỏe. 30 năm trong nghề nghệ nhân Sầm Thị Bích cùng đội ngũ nghệ nhân dệt thổ cẩm của mình đã tạo ra nhiều mặt hàng thổ cẩm nức lòng. Bản thân bà vinh dự có tác phẩm tiêu biểu trong hội thi sản phẩm thủ công Việt Nam do Bộ NN-PTNT tổ chức trong 2 năm 2006, 2007. Năm 2011 tiếp tục được vinh danh ở cuộc thi “Vòng chung khảo hội thi sản phẩm thủ công Việt Nam lần thứ VIII - Cúp Thăng Long 1000 năm”. Tiếp đà thành công, năm 2016 có giấy chứng nhận danh hiệu thợ giỏi; Năm 2018 nhận giấy chứng nhận danh hiệu nghệ nhân; Năm 2019 HTX làng nghề thổ cẩm Hoa Tiến có 3 sản phẩm gồm (khăn, chân váy, khăn trải bàn) đạt chuẩn 4 sao OCOP. Tiếp bước mẹ mình, con gái bà, chị Sầm Thị Tình, ngay từ những năm học cấp ba, đã có đam mê nhuộm vải, chị đã mày mò sử dụng các gam màu tự nhiên, khai thác từ các nguồn nguyên liệu sẵn có để tạo ra một màu sắc riêng. Kiên trì thực hiện giấc mơ khi 16,17 tuổi, đến năm 2015 Sầm Thị Tình đã quyết định sáng lập Hoa Tien Brocade - giới thiệu quảng bá các sản phẩm của HTX Hoa Tiến, với mong muốn khôi phục, lưu giữ và phát triển bản sắc văn hóa truyền thống của người Thái, đồng thời góp phần tăng thêm thu nhập cho những người phụ nữ nơi đây. Với bàn tay khéo léo và óc thẩm mỹ tốt, sản phẩm thổ cẩm của Sầm Thị Tình vừa giữ được nét đẹp bản sắc truyền thống của dân tộc thái, vừa hiện đại, tinh tế. Tháng 01 năm 2019, chị Sầm Thị Tình được Hiệp hội làng nghề Việt Nam phong tặng danh hiệu nghệ nhân dệt vải thổ cẩm. Cũng nhờ chiến lược hợp lý, dòng sản phẩm của HTX Hoa Tiến ngày

càng được biết đến rộng rãi thông qua kênh bán hàng truyền thống, qua hội chợ thương mại, và đặc biệt là mạng xã hội. Hiện nay các sản phẩm thổ cẩm mang thương hiệu Hoa Tien brocade đã có mặt ở nhiều thành phố lớn như: Hà Nội, TP. Hồ Chí Minh, Đà Nẵng, Hạ Long ... và được xuất khẩu ra các nước như: Pháp, Đức, Nhật, Lào với sự nỗ lực không ngừng nghỉ cùng với sự ủng hộ và ghi nhận của các tổ chức trong và ngoài nước, trong tương lai Hoa Tien Brocade sẽ không ngừng vươn xa, góp phần gìn giữ và phát triển những giá trị truyền thống của Nghệ An nói riêng và Việt Nam nói chung.

Để bảo tồn, giữ gìn nghệ dệt thổ cẩm truyền thống, HTX Hoa Tiến bên cạnh việc gìn giữ, cách sản xuất thổ cẩm theo phương pháp tự nhiên, các nghệ nhân trong HTX còn nghiên cứu, thử nghiệm nhiều phương pháp mới, đặc biệt là phương pháp kỹ thuật nhuộm màu sử dụng các loại chất liệu lá từ tự nhiên của đồng bào nơi đây, từ đó nâng cao giá trị hàng dệt thổ cẩm Quý Châu lên thành sản phẩm thời trang cao cấp. Đa dạng hóa các sản phẩm phù hợp với thị hiếu người tiêu dùng: túi xách kiểu dáng hiện đại, ví cầm tay, giày, dép, thú bông, vỏ gối, khăn quàng cổ, khăn trải bàn.v.v. Để tồn tại và phát triển, các thành viên HTX sống được bằng nghề thì việc tìm kiếm thị trường tiêu thụ là yếu tố tiên quyết. Do đó, một mặt thay đổi tư duy sản xuất, làm ra những sản phẩm mang tính ứng dụng cao, thiết kế hiện đại; mặt khác, đẩy mạnh quảng bá, xúc tiến thương mại, ứng dụng thương mại điện tử vào tiêu thụ sản phẩm. Ngoài ra, còn kết nối với các cửa hàng, bảo tàng, các nhà thiết kế trong nước và quốc tế... để tạo thêm nhiều đơn hàng thổ cẩm, tăng thu nhập cho các thành viên. Việc hướng tới mục đích sản xuất hàng lưu niệm từ thổ cẩm, tạo ra thu nhập cho người phụ nữ Thái ở đây bằng chính nghề truyền thống của bà con là cái đích địa phương hướng tới. Tuy nhiên, hiện các sản phẩm vẫn cần nhiều thời gian để hoàn thiện về mẫu mã, chất lượng... Chính quyền

huyện đang xây dựng hệ thống thông tin về sản phẩm làng nghề. Từ đó, hướng tới HTX sẽ phát triển toàn diện theo nhóm sản phẩm; chú trọng bảo tồn giá trị truyền thống sản phẩm; xây dựng các dự án phát triển làng nghề; dự án phát triển các sản phẩm có thể cạnh tranh trên thị trường, tăng cường năng lực quản lý làng nghề. Hỗ trợ các HTX tiếp cận nguồn vốn; đào tạo nâng cao năng lực quản lý cho cán bộ HTX; phối hợp với các cấp, ngành quảng bá sản phẩm, mở các tour du lịch cộng đồng để HTX làng nghề đẩy mạnh tiêu thụ sản phẩm; tham gia các hội chợ triển lãm... Địa phương cũng mong muốn có thêm kinh phí hỗ trợ HTX tham dự các hội chợ hàng thủ công mỹ nghệ. Từ đó tìm thị trường tiêu thụ sản phẩm ổn định, hỗ trợ kinh phí làm phòng trưng bày sản phẩm cho làng nghề. Hỗ trợ kinh phí làm nhà xưởng sản xuất, trang thiết bị như khung dệt, thoi, lược, máy khâu, máy vắt sổ, máy tính, máy in, thông qua các dự án. Với sự vào cuộc của chính quyền địa phương, HTX dệt thổ cẩm Hoa Tiến sẽ không ngừng phát triển bền vững, góp phần gìn giữ bản sắc văn hóa cũng như tạo hiệu quả kinh tế cho các nghệ nhân nơi đây sống được bằng nghề truyền thống của dân tộc mình. □

Chú thích

(1). Khủng Chuồng - *Anh hùng ca Thái*, GS.TSKH Phan Đăng Nhật (cb), Nxb Khoa học Xã hội Hà Nội, 2005.

Tài liệu tham khảo

1. *Hoa văn trang trí trên vải dân tộc Thái ở Quý Châu, Nghệ An* - Decorative Patterns of Thai Ethnic Textiles in Quy Chau, Nghe An.

2. *Hồ sơ sản phẩm OCop dự thị đánh giá và phân hạng năm 2019 và năm 2022*; UBND tỉnh Nghệ An, Ban Điều hành OCop tỉnh.